

ОТКРИВАНЕ НА ДЕТСТВОТО КАТО КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ ФЕНОМЕН

Милка Терзийска

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Целта на настоящата статия е да представи концепцията за детството в монографията на Филип Ариес „L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime“ (1960), която включва три основни идеи. Първо, в „старото традиционно общество“ продължителността на детството е сведена до неговия най-ранен период. Второ, социализацията на детето се осъществява извън семейството. Трето, сериозните изменения в отношението към детството и детето започват едва в края на XVII в. и са свързани с развитието на училището. Развитието на училищното образование и възникването на родителската любов – това са двете страни на един и същи процес, в резултат на който детето става централна фигура в семейството. Филип Ариес показва, че детството има своя собствена история и това е най-голямата му заслуга. Освен това един и същи народ може да има в течение на своята история различни култури на детството. Детството е понятие, което има сложно социално и културно съдържание и Филип Ариес показва как конкретната култура „открива“ феномена на детството.

Keywords: Philippe Aries, childhood, history of childhood, family, Ancien Régime

Светът на детството е неразделна част от жизнения образ и културата на всеки отделно взет народ и на човечеството като цяло. Но нашето познавателно отношение към този свят е вътрешно противоречиво.

И. С. Кон

Развитието и възпитанието на детето протичат в определена социална и културна среда, която е неразривно свързана с всички останали страни на обществения живот и се намира в състояние на непрекъснато историческо развитие. Тези сложни взаимовръзки са предмет на изследване на възникналите през втората половина на

XX в. нови научни области като историята на детството, етнографията (антропологията) на детството и социологията на детството (Кон, 2003: 3).

Днес се смята, че изследването на френския историк и демограф Филип Ариес¹⁾ „Детето и семейният живот при Стария режим“ (L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime)²⁾ е основополагащо в областта на изследвания-

та по история на детството. Всъщност „откриването на детето“ като феномен и израз води началото си доста по-отдавна. Според някои учени „откриването на детството“ като един отделен свят, концептуална категория, социален проблем и фаза от живота (а не само като кратък преходен период) става факт от XVI в. насам и се свързва с Възраждането – „исторически момент, в който идеализацията на детството достига връхната си точка“ (Giallongo, 1997). Според други това става през XVIII в. в различни културни слоеве. Редом до трактата на Жан-Жак Русо „Емил, или За възпитанието“ (1762), който може да бъде считан като „манифест на тази нова глава на знанията за човека“, се нареждат и други, в които има признаци на оригинална оценка на тази първа възраст в живота на човека, описана в статии (разпространявани в печатна форма) и най-вече в частни документи (писма, дневници, спомени), малко от които са били публикувани приживе на автора (Vecchi, 2000: 165–172).

Доста преди появата на книгата на Филип Ариес, още през първата половина на XIX в., във Франция се поражда и научен интерес към историята на една особена категория деца – намерените³⁾. Историята на изоставените деца е предмет на изследване от страна на френските учени и през втората половина на XIX в.⁴⁾

Появилата се през 1960 г. монография на Филип Ариес *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* е първото съвременно изследване, благодарение на което се оформя самото понятие „история на детството“. Опирайки се на множество източници от областта на литературата, изобразителното и приложното изкуство, авторът разглежда детството като сложен социален и културен феномен. Съпоставяйки фактите от миналото със съвременността, Ариес доказва, че много от проблемите, възприемани от съвременниците като „вечни“, всъщност не са такива. Житейският опит на детето не е еднакъв в различните страни и в различните векове. Ариес смята, че до Новото време детството не се е възприемало като етап на развитието, уникален по своите психологически и емоционални потребности. „Откриването“ на концепцията за детството в края на Стария режим⁵⁾, наречено от Филип Ариес „чувство за детството“ (*sentiment de l'enfance*), е определено „поведение на възрастните по отношение на децата“. Тогава според Ариес се появява един социален субект, неразграничаван по-рано от възрастните. Тази концепция се свързва в съвременната епоха с утвърждаването на буржоазното семейство.

Концепцията на Филип Ариес включва три основни идеи⁶⁾:

Първо, съвременното възприятие за детството невинаги е съществувало. В „старото традиционно общество“ продължителността на детството е сведена до неговия най-ранен период, когато малкият човек все още не може да ходи без чужда помощ. Много рано, едва укрепнало физически, детето се смесва с възрастните, споделяйки с тях и работата, и игрите.

Второ, семейството не осъществява и не контролира предаването на ценностите и знанията и социализацията на детето. Емоционалните контакти и социалните връзки се осъществяват извън семейството, благодарение на много плътната и активна среда, състояща се от хора с различен социален произход и на различна възраст.

Трето, сериозните изменения в отношението към детството и детето започват едва в края на XVII в. и са свързани с развитието на училището, което заменя обучението чрез практиката в живота. Това означава, че детето вече не се смесва с възрастните и не живее в непосредствен контакт с тях. Развитието на училищното образование и възникването на родителската любов – това са двете страни на един и същ процес, в резултат на който детето става централна фигура в семейството.

Тези идеи се съотнасят към структурата на книгата, която се състои от три части – „Le sentiment de l'enfance“ (Чувство за детството), „La vie scolaire“ (Училищният живот) и „La famille“ (Семейството), всяка от които е разделена на по няколко глави (Aries, 1973).

В **първата част** на своята книга, която се състои от 5 глави, Ариес проследява зараждането и развитието на чувството за детството, като последователно се спира на следните въпроси: възрастовите периоди в живота на човека, откриването на детството, детското облекло, историята на игрите, преходът от безсрамие към невинност.

В първата глава „Възрастите на живота“ („Les âges de la vie“) Филип Ариес прави преглед на иконографското представяне на възрастовите периоди в живота на човека, като стига до извода, че *всяка възраст съответства не толкова на определен биологически етап, колкото на определена социална функция*.

През XVI–XVII в. идеята за точната възраст на личността не е актуална. Смята се, че едва от XVIII в. свещениците попълват енорийските книги с такава точност и прецизност, която се изисква в съвременните държави от служителите, регистриращи гражданското състояние. Важността, която има понятието за собствената възраст, постоянно влиза в бита на хората по такъв начин, че религиозните и светските реформатори с все по-голяма настойчивост го въвеждат в документите, започвайки с най-образованите слоеве от населението през XVI в. – тези, които постъпват в колежаите. В мемоарите от XVI–XVII в., които Ариес разглежда, нерядко са отбелязани възрастта или датата и мястото на раждане на автора. Случва се даже възрастта да бъде обект на особено внимание, като се изписва на портрети като допълнително свидетелство за точност, индивидуалност и автентичност. На многочислените портрети от XVI в. се срещат надписи, които сочат възрастта и датата, на която е нарисован портретът. Семейните портрети с дати се явяват такива документи за историята на семейството, каквито след три-четири века стават семейните

албуми с фотографии. Със същия дух са пропити и сметководните книги, в които освен отчетите се отбелязват и домашни събития – раждане и смърт. Грижата за точността при хронологията на събитията постепенно се слива с чувството за семейство. Става дума не толкова за личните данни на отделния човек, колкото за данните за членовете на семейството. У хората възниква потребност да пишат историята на семейния живот, като я датират. Този любопитен стремеж да се поставя дата се проявява не само на портретите, но и на предметите от бита и мебелите. През XVII в. привычката да се гравира или изписва дата на леглата, куфарите, сандъците, лъжиците, шкафовете и празничните бокали става повсеместна. Обикновено тази дата съответства на някакво важно събитие от живота на семейството, по правило деня на сватбата.

Пристрастието към хронологическите надписи, просъществувало до средата на XIX в. у хората от средното съсловие, много бързо изчезва в градската среда и в кралския двор, където към него вероятно започват да се отнасят като към проява на наивност и провинциалност. От средата на XVII в. надписите на картините постепенно стават все по-редки (те все още се срещат, но в голямата си част у провинциалните художници или художниците, имитиращи провинциален стил). На прекрасната мебел от това време обикновено има подпис и ако има дата, тя е почти незабележима.

От друга страна, съществува особен обичай човек да не казва точната си възраст. През XVI в., когато даже и децата знаели своята възраст, представата за приличие изисквала тя да не се назовава еднозначно и да се прибегва до уговорки като отглас от времето, когато хората не знаели точната си рождена дата. Поразителното е, че незнанието се превръща в правило за добър тон: така трябвало да се отговаря на въпроса на събеседника за възрастта.

В стремежа си да изясни как понятията, обозначаващи възрастовите периоди в живота на човека, проникват във всекидневната практика, Филип Ариес проучва тяхната употреба в средновековните трактати. Например в VI том на съчинението *Le Grand Propriétaire de toutes choses, très utile et profitable pour tenir le corps humain en santé*⁷⁾ се говори за възрастите, които са 7 на брой и съответстват на планетите. Първата възраст е детството (*enfance*), което започва с раждането на детето и продължава до 7 години. Това е възраст, в която детето не умее да говори добре, нито свършено да съставя своите думи, защото неговите зъби все още не са укрепнали и не са заели своите места⁸⁾. След детството идва втората възраст, наречена *pueritia*, която продължава до четиринадесет години. Третата възраст (*adolescence*) според някои средновековни автори продължава до 21 години, а според други – до 28, даже до 30 и 35 години. Тази възраст се нарича така, тъй като тогава човек е способен да роди подобен на себе си. Младостта (*jeunesse*) се намира в средата между всички възрасти и човек в този период достига най-голямата си сила; тя продължава до 45 или 50 години. Зрелостта (*senecté*) е възраст, разположена между мла-

достта и старостта. В тази възраст човек още не е стар, но младостта вече е преминала и той е много тежък в постъпки и маниери. След тази възраст идва старостта (*vieillesse*), която според някои продължава до 70 години, а според други – до самата смърт. Последната част на старостта на латински се нарича *senies*, а на френски няма друго название освен старост.

Тази периодизация е имала своето значение за читателя от онази епоха, близък до астрологическите разбирания, когато съдбата на човека се е свързвала със съдбата на планетите. Подобно универсално съотношение е вдъхновило още една периодизация, свързана със зодиакалните знаци (12 на брой). От същия род е и съотнасянето на възрастовите периоди с друга четворка понятия: четирите елемента, четирите темперамента, четирите годишни времена и четирите възрастови периода. Например в 1265 г. Филип Новарски говори за 4 периода на човешкия живот, всеки по 20 години. Такива разсъждения се срещат в текстовете до XVI в.

От античните и средновековните проучвания е останала доста богата възрастова терминология. Когато през XVI в. решили да преведат тази терминология на френски език, се оказало, че този език не разполага с такъв огромен запас от думи както латинският. В 1556 г. преводачът на *Le Grand Propriétaire de toutes choses...* признава тази трудност: „На френски това е много по-трудно отколкото на латински, тъй като в латинския има седем възрасти (по броя на планетите) с различни имена, от които на френски могат да се намерят само три, а именно детство, младост и старост“ (Aries, 1973).

В края на Средновековието смисълът на думата *dete* е бил доста разширен и до XVIII в. термините *adolescence* и *enfance* се смесват. В латинските колежи думите *puer* и *adolescens* се употребяват като синоними, тъй като във френския език не съществували термини, за да се разграничат тези две думи. Съществувала само една дума – дете (*enfant*).

В края на XVII в. старият смисъл на думата *dete* се употребява само в средата на най-зависимите социални слоеве, докато в буржоазните среди тази дума се употребява в съвременното ѝ ограничено значение. Ариес смята, че много голямата продължителност на детството е поради безразличието, с което тогава са се отнасяли към чисто биологическите явления: на никого и през ум не минавало да сложи граница на детството след настъпването на полова зрялост. *Понятието за детството се свързва с идеята за зависимост*: детството свършва тогава, когато свършва или става по-малка зависимостта на индивида. Ето защо отнасящите се към детството думи още дълго остават в разговорния език като фамилиарно обръщение към хората от нисшите съсловия, намиращи се в пълно подчинение на другите: лакеи, войници, чираци и т.н.

През XVII в. все по-често започва да се използва изразът *petit enfant* (малко дете) и постепенно той придобива смисъла, който днес влагаме в него; използва се и изразът *jeune fille*, като се има предвид малко момиче, което няма

още 5 години. В края на XVI в. думата „малко“ (*petit*) придобива особено значение – така се наричат учениците от „малките училища“ (началните училища), даже и тези, които вече са излезли от детската възраст.

Все още в речниковия фонд на езика през XVII в. липсват подходящи думи, които в достатъчна степен да отделят малките деца от по-възрастните. Така френският език е бил принуден да заимства от другите езици или от училищния или професионалния речник думи, означаващи понятието „малко дете“: такъв е случаят с италианската дума *bambino*, превърнала се във френското *bambin*. Останала още една празнота – дете в първите месеци от живота си, която се запълнила през XIX в. със заимстването на английската дума *baby*, означаваща в XVI–XVII в. дете на училищна възраст. И това е бил завършващият етап – с възприемането на тази дума (на френски *bébé*) най-малките придобили свое име.

Така речниковият фонд, отнасящ се към ранното детство, се разширявал и все повече се специализирал. Постарому обаче оставали размити границите между детството и юношеството, от една страна, и категорията, наречена младост – от друга. Представа за това, което наричаме подрастващ период или юношество, още не е имало и дълго още нямало да се появи. Идеята за юношество започва да се оформя през XVIII в. чрез два персонажа: единият литературен – Херувим (*Chérubin*), а другият социален – новобранецът (*le conscrit*).

По отношение на възрастите и възрастовите периоди изводът на Ариес е, че във всяка епоха като че ли има привилегирована възрастова група и собствени правила за периодизация на човешкия живот: младостта е привилегированата възраст на XVII в., детството – на XIX в., а юношеството – на XX в. (Aries, 1973).

Централно място в първата част на книгата заема главата „Откриване на детството“ (*La découverte de l'enfance*). И тук, както в първа глава, авторът използва като основен изворов материал произведенията на изкуството, чийто анализ води до следния извод: почти до XII в. средновековното изкуство не засяга темата за детството и не се опитва да го изобрази. Причината според Ариес не е в липсата на опит или художествено майсторство на средновековните художници, а в това, че в този свят не е имало място за детството. До края на Средновековието (XIII в. включително) децата са изобразявани като умалени възрастни.

Това означава според Ариес, че хората от X–XI в. не задържали своето внимание върху детството, тъй като то не представлявало интерес за тях и дори не се явявало част от действителността. Това навежда на мисълта, че в областта на нравите и привичките, а не само в естетическото изразяване, детството се е считало за бързо преминаващ преходен период, за който скоро се забравя.

Такава е отправната точка на Ариес, от която той тръгва да изследва начина, по който човечеството е дошло до детските фотографии на всички възрасти в нашите семейни албуми. Първите следи на новото възприятие на детството, близко до съвременното, Ариес вижда през XIII в., когато се появяват няколко детски типа. Първо, това е ангелът, изобразяван като много млад човек. Вторият детски тип става модел за всички детски изображения в историята на изобразителното изкуство: младенецът Исус или Божията майка със сина. Отначало Исус остава, както при изображенията на другите деца, умалено копие на възрастен човек: малкият Бог-Отец в цялото си величие, представен от Божия син. Преходът към по-емоционално и реалистично изображение на детето започва в живописата много рано: на една миниатюра от втората половина на XII в. Исус, облечен в лека, почти прозрачна риза, е прегърнал майка си и се притиска към нея. С майчинството на Дева Мария ранното детство прониква в света на художествените образи. През XIII в. то вдъхновява художниците и за други семейни сцени, макар че те са рядкост. Очарованието на ранното детство се ограничава с младенеца Исус и това продължава до XIV в., когато италианското изкуство дава тласък в развитието на тази тема, свързвайки я с майчинската нежност. Третият детски тип се появява в готическата епоха: голото дете. Малкият Христос до края на Средновековието почти никога не е изобразяван гол.

През XIV и особено през XV в. тези средновековни типове се развиват в посоката, проявила се още през XIII в. Ангелът вдъхновява религиозната живопис и през XV в., без да претърпи съществени изменения. От XIV в. нататък темата за младенеца Христос става все по-богата и разнообразна: нейният успех и богатството на възплъщението свидетелстват, че в колективното съзнание се развива особено възприятие за детството, присъствието на което през XIII в. може да се отдели само при много внимателно разглеждане, което не съществува през XI в. В композициите с Исус и неговата майка художниците ще подчертават грациозната наивност и нежност, характерни за ранното детство: детето, търсещо гърдата или готвещо се да целуне или прегърне своята майка; играещото дете – с привързана за крака птица, с ябълка; детето, което хранят с каша; повиването на детето. Тези черти на емоционалния реализъм доста късно излизат от пределите на религиозната иконография и това не е чудно – същото става и с пейзажите и жанровите сцени. Композицията Девата с Младенеца се променя и става все по-светска, става сцена от всекидневния живот.

Отначало много плахо, но след това все по-често религиозното изображение на детството престава да се ограничава с малкия Исус; започва да се изобразява детството на Дева Мария, внесло две нови и често срещани теми. Първата е темата за рождеството на Мария: оживлението в стаята на родилката, къпането на новороденото, повиването и показването му на майката. Вто-

рата тема е за възпитанието на Мария: тя се учи да чете по книга, която държи св. Анна. След това се появява детството и на другите светии – Йоан Предтеча, св. Яков и др. Така възниква съвършено нова иконография, с множество детски сцени и с явен стремеж да се изобразят заедно всички свети деца, с майките или без тях.

Появата на тази иконография, водеща началото си от XIV в., съвпада с разцвета на детските истории в легендите и разказите с духовно съдържание като „Чудесата на Божията майка“. От тази религиозна иконография на детството през XV–XVI в. ще се отдели светската иконография. През този период детето все още не се появява на картините само. То е един от най-честите герои на малките истории: детето в семейния кръг; детето и неговите другари по игра, често възрастни; детето сред тълпата, но не сливащо се с нея – на ръцете на майка си или държащо я за ръка; то играе или пише, присъства на чудесата, стои редом със светите мъченици, слуша проповеди, участва в празнична служба; детето е чирак на художника, ювелира и т.н.; детето в училище – много честа и стара тема, която възхожда от XIV в. и е в основата на жанровите сцени до XIX в. Тези жанрови сцени не са посветени изключително на описанието на детството, но в тях често като главни или второстепенни персонажи присъстват деца. От това Ариес прави два извода:

Първо, децата във всекидневния живот са се смесвали с възрастните. Всяко струпване на хора – било то полска или друга работа, масови празненства или игри, събирало заедно деца и възрастни.

Второ, вниманието на художниците умишлено се е задържало върху изобразяването на детето заради неговата грация и живописност (вкусът към всичко забавно се е развил през XV–XVI в. и това съвпадало по време с първите прояви на чувства по отношение на ранното детство). На художника му харесвало да отделя детето в общата група или тълпа.

Ако корените на изображенията на ангелите, светите деца и тяхното последващо иконографско развитие се намират някъде в XIII в., то през XV в. се появяват два нови типа на детски изображения – портретът и малкото голо момче (*it. putto*). През средните векове, от XIII в. нататък, детето присъства на много картини, но не съществува нито един портрет на реално дете от това време – каквото то е било в определен момент от своя живот. В надгробните барелефи детето започва да фигурира много късно. През XVI в. се появява един любопитен детайл – детето се появява първо на гроба на учителя. На надгробните плочи на болонските професори се изобразява урок, който учителят изнася, заобиколен от ученици.

Появата в XVI в. на портрета на починалото дете отбелязва много важен момент в историята на чувствата. Отначало този портрет е просто надгробно изображение. Детето се изобразява на гроба на своите родители – редом с живите има и изображения на вече починали деца. Те се различават по един детайл – последните са по-малки от първите и държат в ръка кръст или череп.

Новото увлечение по портретите показва, че децата излизат от анонимността, в която те се намирали заради малките им шансове да преживеят. Портретът на починалото дете доказва според Ариес, че към него вече не се отнасят като към неизбежен случаен продукт.

Освен надгробните, портрети на реални деца без родители до края на XVI в. трудно се срещат. В началото на XVII в. те стават по-многочислени, при това се наблюдава стремеж да се фиксират преходните детски черти. На портретите децата се отделят от семейството, както век по-рано, в началото на XVI в., семейството се отделя от религиозната част на картините с дарителите. *Отсега нататък детето се изобразява само и заради самото него; това е огромното нововъведение на XVII в. Детето става любим модел на художниците.*

Другото неизвестно за средните векове изображение на детето е малкото голо момче. То се появява в края на XIV в. и в него се припознава възкръсналият елински Ерос. Темата за голата детска природа се приема с възторг не само в Италия, а и във Франция, където италианизмите срещат осезаема съпротива. В богатите дворци имало „детска стая“, т.е. стая, украсена с putti. През XVII в. този образ е широко разпространен в Рим, Неапол, Версай, където тези създания носят все още старото си име (marmousets)⁹⁾. Не остава настрана и религиозната живопис: средновековният ангел (с изключение на ангела-хранител) се превръща в putti. Голотата в стил putti настига и Младенеца Исус и другите свети деца. И ако пълната голота е неуместна, достатъчно е тя да не бъде толкова откровена. Пристрастието към детската голота според Ариес е свързано по античния маниер с модата на голотата изобщо, наблюдаваща се даже в портретите. То се разпространява и скоро обхваща всички видове изобразително изкуство. Но вкусът към putti, смята той, има по-дълбоки корени отколкото модата на античната голота и се свързва с появата на широкия интерес към децата и детството.

Последният епизод в историята на детската иконография става налагането на декоративната голота на putti върху детския портрет и това явление също се отнася към XVII в. Отделни портрети на голи деца се срещат и през XVI в., но тогава те са все още много редки. През XVII в. те стават все по-многочислени и емоционални.

Филип Ариес подчертава изключителната важност на XVII в. за развитието на отношението към ранното детство: самостоятелните портрети на децата стават многочислени и често срещано явление; семейните портрети имат тенденцията да се групират около детето, което става център на композицията; детето заема привилегировано място в жанровите сцени. Огромно е количеството на общоприетите детски сцени: урок по четене – светският вариант на обучението на Божията майка от религиозната иконография на XIV и XV в., урок по музика или просто четящи, рисуващи или играещи момичета и момчета. Невъзможно е да се изброят

всички тези теми, в голямата си част съществуващи в живописата, особено през първата половина на века, а след това и в гравюрите. През втората половина на XVII в. голотата става неотменим атрибут на детския портрет. *Откриването на детството започва именно през XIII в. и това може да се проследи по етапите в историята на изобразителното изкуство, но от края на XVI и през XVII в. свидетелствата за това стават особено многочислени и показателни.*

В третата глава Ариес засяга въпроса за **облеклото на детето** (*L'habit des enfants*). Той подчертава, че през Средновековието облеклото на децата е сходно с това на възрастните и изобщо между отделните възрастови групи няма разлика в това отношение. Пълното безразличие към чертите, характерни за детството (изключение прави детето Дева Мария), се проявява до XIII в. не само в изобразителното изкуство. Костюмите от тези времена напълно доказват, че в реалния живот не се придава значение на разликите между детството и възрастните. Щом детето излезе от пелените, го обличат като жена или мъж от съответното съсловие. Нищо в костюма не отличава детето от възрастния. Но в XVII в. детето от висшите среди (аристокрацията или заможната буржоазия) вече не го обличат като възрастен. Сега то е облечено в съответствие с неговата възраст, което го отличава от възрастните. Този детайл се забелязва от пръв поглед на картините, изобразяващи деца, още в началото на XVII в. В края на XVI в. се появява свойствен за децата костюм, който остава в употреба до средата на XVIII в. Тази традиция, позволяваща да се отличава детското облекло от това на възрастните, свидетелства за новия подход, неизвестен в средните векове – за желанието да се отделят децата с помощта на облеклото. *Появата на детския костюм, общоприет във висшите слоеве от края на XVI в., става повратен момент във формирането на отношението към детството – отношение, обособяващо детето в съобщество, отделно от това на възрастните.* Но тези изменения засягат в голяма степен само момчетата. Възприемането на детството като отделен свят се проявява отначало в полза на момчетата, докато момичетата още дълго остават в рамките на традиционния начин на живот, смесващ ги с възрастните.

По отношение на историята на костюма обособяването на детството дълго време се ограничава с момчетата. Съвършено очевидно е, че това се отнася само до семействата на знатните и буржоазията. Децата на простолюдието (селяни, занаятчии и т.н.) са облечени като възрастни. Те запазват предишния си начин на живот – децата не се различават от средата на възрастните нито по облеклото си, нито по работата си, нито по игрите.

В главата за *историята на игрите* (*Petite contribution à l'histoire des jeux*) Ариес набляга върху важната роля на танца и музиката във всеки-

дневния живот на хората и възникването на възрастовата диференциация на игрите. Куклата заема важно място в игрите на децата и то не само при момичетата, а и при момчетата. През XVII и XVIII в. на игрите се отдава важно значение за запазването на морала на децата и за тяхното възпитание.

На пето място Ариес подчертава появата на „чувство за детството“, фокусирайки се върху прехода от „безсрамие към невинност“ (De l'impudeur à l'innocence). До края на XVI в. възрастните не се притесняват да правят сексуални намеци в присъствието на деца и дори да извършват сексуални действия по отношение на децата, без да виждат в това нищо нередно. Към XVII в. се налага въздържаност, например в йезуитските колежи, което налага изрази „детска невинност“, а на игрите се отдава все по-важно значение за опазването на детския морал. През XVII в. първото причастие става голям религиозен празник за децата и остава такъв до края на XIX в. като най-ярката проява на чувството за детството. Налага се все по-строга табу в общуването с децата на тема сексуални отношения. Училището се превръща в бастион на строга нравственост и дисциплина. Пред него се поставя задачата да обуздава своенравната детска природа. Така според Ариес се зараждат педагогиката и психологията.

В заключението на първата част „Две възприятия за детството“ (Les deux sentiments de l'enfance) Ариес обобщава: в средновековното общество детството не се осъзнава като нещо особено. Това не означава, че на децата не се обръща никакво внимание и те са оставени сами на себе си. Ариес подчертава, че не трябва да се обърква възприемането на детството с любовта към децата. Първото съответства на осъзнаването на този жизнен период, това, което отличава децата от възрастните, даже и от младите. Според Ариес в Средновековието подобно осъзнаване не съществува. Поради това щом детето се откъсне от опекунството на майката, на дойката или бавачката, то попада в обществото на възрастните и към него се отнасят сериозно. Думата *дете* в средните векове няма строго езиково значение: употребяват я така, както днес се използва думата *човек*. Тази възрастова неопределеност се разпространява във всички видове обществена дейност: игрите, занаятите, военните изкуства.

Изследванията на Ариес свързват зародилото се през XVI и XVII в. чувство за детството с висшите слоеве на обществото. Една от неговите най-ярки прояви е появилият се в тези среди собствен детски костюм, отличаващ детето от възрастните. Тази специализация на облеклото и особено това на най-малките в едно общество, в което външните форми на облеклото имат много голямо значение, свидетелства за съвършено ново отношение към детството. Благодарение на своята наивност, мило поведение и забавност детето става източник на радост за възрастните, които за-

почват да му отделят прекалено много внимание и да се държат с него като със скъпа забавна играчка. Ариес изобретява особена дума – *mignotage* (производна на глагола *mignoter* – галя, лаская), с която обозначава новия тип поведение на родителите по отношение на детето. Това поведение, предизвикало раздразнение у някои съвременници (например Монтен), е свидетелство за превръщането на детето в средоточие на семейството, както и за развитието на специфичната сфера на семейните емоции. Споменатата отрицателна реакция на моралистите и възпитателите от XVII в. към новия тип поведение на възрастните по отношение на децата е също толкова нова, както и глезенето, но е далече от безразличното смесване на възрастите в средновековното общество.

В края на XVII в. новият тип поведение на възрастните към децата (*mignotage*) не е проява само на знатните семейства (които под влиянието на моралистите започват да се избавят от него), а се забелязва и сред народа.

У моралистите и възпитателите от XVII в. може да се наблюдава формиране на друго разбиране за детството, което вдъхновява възпитанието до XIX в. както в градската среда, така и в селската, както сред буржоазията, така и сред простолудиято. Особеното внимание към детството и всичко това, което е свойствено на ранната възраст, се проявява вече не в глезенето, а в грижата за здравето на детето (физическо и морално). Детето вече не е забавна и приятна играчка, а обект на изучаване с цел неговото възпитание. Текстовете от края на XVI и XVII в. са пълни с бележки по детска психология. Правят се опити да се проникне в мисленето на детето, за да се адаптират по-добре към тяхното ниво методите за възпитание. На децата се обръща огромно внимание – те са самата невинност, приличат на ангели, близки са до Исус, който ги обича. Това подтиква да бъде възпитаван у тях разсъдъкът, макар и още крехък, да се подготвят от децата здравомислещи хора, добри християни.

Във **втората част** на книгата – „Училищен живот“ (*La vie scolastique*), Ариес се интересува от детето като ученик и разказва как се е развивало училището през XIII–XVIII в. Това според него е път от хаотично смесване на различни учебни предмети, съвместно обучение на ученици от различна възраст и ниво на знания, от анархистична свобода към твърда учебна програма, класна система и строга дисциплина: главите „Произход на училищните класове“, „Училищна възраст“, „Развитие на дисциплината“. Това е път от училището, което е било един от елементите на света на възрастните, към училище, ориентирано към учениците от определен възрастов диапазон. Важен елемент в този процес е появата на колежа – отначало като фонд за поддръжката на бедни студенти с пансион при него, а от XV в. нататък става средно учебно заведение, където

постепенно се пренася преподаването на различни предмети („Новото учреждение: колежът“). Обучението на децата в колежа удължава тяхното детство.

По това време се появяват и училищните класове. Този етап също отразява появата на чувство за детството, защото се осъзнава, че то не е хомогенно. Постепенно промените обхващат и началното училище, тъй като то става все по-масово (главата „Малките училища“).

От края на Средновековието дисциплината постига напредък и едва през XIX в. се наблюдава отстъпление от тези позиции, тъй като детето започва да се схваща като същество, което има нужда да расте и да се развива свободно.

Третата част на книгата – „Семейството“ (La famille), Ариес посвещава на измененията, които претърпява тази социална институция. Както и в първата, авторът стига до своите изводи, анализирайки обширен материал от областта на изкуството. Според Ариес много от функциите, присъщи на съвременното семейство, в средните векове не съществували: социализацията на децата била работа на обществото, детето се идентифицирало не като член на семейството, а като член на социалната група. Той подробно описва различните страни на новия семеен свят. Такива разнородни явления като развитие на семейния портрет, усиляване властта на мъжа, възникване на семейните празници и ритуали (в това число семейната молитва), промяна на интериора, се оказват звена на една и съща верига, съединяваща епохата на Възраждането с нашето съвремие.

Веднага след появяването си монографията на Филип Ариес предизвиква не само огромен интерес, но и остра полемика. Най-сериозните възражения на неговите критици са свързани с това, че Ариес отнася „откриването на детството“ към строго определен исторически период. Почти всички историци са съгласни с това, че Новото време (особено XVII и XVIII в.) се означава с появата на новия образ на детето, нарастване на интереса към детето, по-ясно разграничаване на света на децата от света на възрастните, признаване на автономните социални и психологически ценности на детството. От друга страна, според критиците твърде строгата хронологическа рамка изглежда произволна. Иконографските изследвания от 70-те години на XX в. показват, че античните и средновековните художници са изобразявали децата като умалени възрастни, но достатъчно реалистично (Кон, 2010: 13).

Въпреки че днес някои от твърденията на Ариес по отношение на детството през Средновековието са обявени за несъстоятелни, безспорни са заслугите му като родоначалник на новото научно направление в съвременната историография – история на детството. Със своята книга Филип Ариес отваря съвсем нова страница в историческите изследвания – историята на децата и

на семейството, която впоследствие малко по малко започва да се попълва чрез появата на нови изследвания в тази област¹⁰⁾.

В своя труд Филип Ариес използва твърде различен и богат изворов материал: ръкописи, иконографски извори (списания, дневници, произведения на изкуството, календари и т.н.) на различни езици (френски, италиански, английски). Разглежданите теми, чрез които той проследява историята на детството и на семейния живот, също така са твърде различни: изкуството, игрите, облеклото, училището и др. Този подход допринася за разширяването на понятието „исторически документи“ до всичко онова, което може да служи като свидетелство за една епоха, и това е една от големите заслуги на автора.

Филип Ариес показва, че детството има своя собствена история и това е неговата главна заслуга. За антрополозите и фолклористите от 60-те години на XX в. тази идея не е нова. Основният извод на антропологическите изследвания се свежда до това, че *различните народи* имат различно детство (Кон, 2010: 12). Според Филип Ариес *един и същи народ* може да има в течение на своята история *различни култури на детството*. Неговите изследвания разкриват, че детството не е просто естествена и универсална фаза на човешкото развитие. Детството е понятие със сложно социално и културно съдържание. Изучаването на историята на детството изисква не само обективна статистическа информация (например за динамиката на възрастовия състав на населението), но и знания за историко-културните и психологическите условия. И. С. Кон нарича Ариес „стихийен конструктивист“, тъй като той показва как конкретната култура конструира, „открива“ феномена на детството (Кон, 2010: 13).

Книгата на Филип Ариес „L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime“ е една от най-важните по история на детството. По същество тя е първото значително съвременно изследване, без което днес не може да мине нито една научна разработка по история на детството. Това налага необходимостта от подготовката на качествен превод и издаването ѝ на български език, което ще направи книгата достъпна за читателската аудитория у нас, проявяваща интерес към тази нова научна област.

БЕЛЕЖКИ

1. Филип Ариес (1914–1984) е един от много малкото френски историци, който, въпреки че е имал лисанс по история и география от Сорбоната, не се е занимавал с университетска преподавателска дейност по времето, когато е написал своите най-известни книги. Основната му работа от 1943 до 1978 г. е била директор на Център за документация към Института за колониални цитрусови плодове, който става по-късно Институт за изследване на цитрусовите плодове. След 1969 г. Филип Ариес

разнообразява своята кариера в областта на документацията, като е бил експерт към ЮНЕСКО (1969–1978), лектор в САЩ (1971; 1973; 1976). През 1978 г., след 37-годишна служба в Института за изследване на цитрусовите плодове, той го напуска поради избирането му за професор (directeur d'études) в Ecole des hautes études en sciences sociales (EHESS). Като изследовател любител Филип Ариес (той е наричал себе си "historien du dimanche", защото е работел върху своите изследвания, когато му е оставало свободно време) се посвещава на историята, като в първата си книга „История на френския народ и на неговото поведение в живота след XIII в.“ (*Histoire des populations françaises et de leur attitude devant la vie depuis le XIIIe siècle*, 1948) той се опитва да реконструира поведението, страховете, чувствата на хората в живота и пред лицето на смъртта. През 1977 г. публикува книгата „Човекът пред смъртта“ (*L'homme devant la mort*). **Анализирайки поведението на хората, той се ориентира към една съвсем нова историческа област – историята на детството, чиято страница отваря с написването на прочутата си монография *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, спечелила му световна слава.**

2. Ariès, Philippe. *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paris, Plon, 1960, rééd. Le Seuil, „Points-Histoire“, 1973 (с нов предговор). Книгата е преведена на главните европейски езици – английски: Ariès, Philippe. *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. New York: Alfred A. Knopf, 1962; немски: Ariès, Philippe. *Geschichte der Kindheit*. Hanser, München 1975; испански: Ariès, Philippe. *El niño y la vida familiar en el Antiguo Régimen*. Madrid: Taurus, 1987; италиански: Ariès, Philippe. *Padri e figli nell'Europa medievale e moderna*, Bari, Laterza, 1994; руски: Арьес Ф. Ребёнок в семейной жизни при старом порядке. - Екатеринбург, 1999. За съжаление все още липсва превод на български език.
3. Вж. Terme, J.-F., J.-B. Monfalcon. *Histoire des enfants trouvés*. Paris, Paulin, 1840; Antoine Jeudy Du Gouroff. *Recherches sur enfants trouvés et les enfants illégitimes : en Russie, dans le reste de l'Europe, en Asie et en Amérique ; précédées d'un essai sur l'histoire des enfant- trouvés depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours*, Dédié (avec permission à S. M. l'Empereur de toutes les Russies Nicolas I, T. I, Paris, 1839.
4. Lallemand, Léon. *Histoire des enfants abandonnés et délaissés*. Etudes sur la protection de l'enfance aux diverses époques, Paris, a. Picard, Guillaumin, 1885.
5. „Стар режим“ е наименованието, с което се означава периодът във френската история, обхващащ времето от Ренесанса до Френската революция (XVI–XVIII в.).
6. Вж. Боленко, Константин. Музей детства. – Отечественные записки, № 3 (17), 2004.

URL: <http://www.strana-oz.ru/?numid=18&article=879>

7. *Le Grand Propriétaire de toutes choses, très utile et profitable pour tenir le*

corps humain en santé par B. de Glanville, traduit par Jean Corbichon, 1556. Вж. Ариес, Philippe. *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paris, Plon, 1960, rééd. Le Seuil, « Points-Histoire », 1973, с. 35, 37.

8. Етимологично лат. термин *infans* (същество, което не може да говори) идва от глагола *fari* (в архаичния латински и по-рано в античния гръцки със значение *говоря*). Прибавяйки префикса *in*, който в латинския има смисъл на отрицание, терминът описва ситуация, в която не е възможно да се говори. В миналото този термин се е свързвал изключително с периода между раждането на детето и момента, в който то започва да говори. Впоследствие терминът разширява своето значение, като започва да се използва и за периода от живота на един индивид до появата на първите признаци на пубертета.
9. Marmouset (фр.) – смешна фигура; маймунка; малчуган, хлапе; джудже.
10. Loux, F. *Le Jeune enfant et son corps dans la médecine traditionnelle* (1978); Crubellier, M., *L'enfance et la jeunesse dans la société française, 1800–1950* (1979); Becchi, E. et Julia, D., *Histoire de l'enfance en Occident* (1998); Rollet, C., *Les enfants au XIXe siècle* (2001) и др. През последните десетилетия се появяват стотици изследвания по тази проблематика на различни езици. Вж. Библиографическият указател работ по истории детства: <http://childcult.rsuh.ru/article.html?id=1689032>

ЛИТЕРАТУРА

- Кон, И. С. (2003). *Ребенок и общество*. Учебное пособие. Издательский центр „Академия“. Москва.
- Кон, И. С. (2010). Открытия Филиппа Арьеса и гендерные аспекты истории детства. Вестник РГГУ № 15 (58)/10, Научный журнал. Серия „Культурология. Искусствоведение. Музеология“. Москва, с. 12–24.
- Ariès, Philippe (1973). *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Paris, Plon, 1960, rééd. Le Seuil, „Points-Histoire“.
- Becchi, Egle (2000). *La scoperta del bambino* in: Scrittura e memoria della filosofia: studi offerti a Fulvio Papi in occasione del suo settantesimo compleanno, a cura di Silvana Borutti, Mimesis, Itinerari filisofici, Milano.
- Giallongo, Angela (1997). *Il bambino medievale: educazione ed infanzia nel Medioevo*. Edizioni Degalo, Bari Seconda edizione.

DISCOVERING THE CHILDHOOD AS A CULTURAL AND HISTORICAL PHENOMENON

Abstract. The purpose of this paper is to present the concept of childhood in the monograph of Philippe Ariès „L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime” (1960), which includes three main ideas. First, in the “old traditional

society” the duration of childhood is reduced to its earliest period. Second, the socialization of children is achieved out of the family. Third, serious changes in attitude towards childhood and the child begin in the end of the seventeenth century and are associated with the development of schools. Development of school education and the emergence of parental love – these are two sides of the same process as a result of which the child becomes a central figure in the family. Philippe Aries shows that childhood has its own history and that is its greatest merit. Moreover, the same people may have in the course of its history different cultures of childhood. Childhood is a concept which has a complex social and cultural content and Philippe Aries shows how the specific culture “discovers” the phenomenon of childhood.

Milka Terziyska, PhD

✉ University of Sofia „St. Kliment Ohridski“
Faculty of Preschool and Primary School Education
Bul. „Shipchenski Prohod“ 69A
1574 Sofia, Bulgaria
e-mail: milka_terziyska@abv.bg